

Odlomek

Literatura v metežu kulturnega boja

Avstrijski kulturni boj in njegove posledice za Slovence

Navsezadnje je bog, z njim pa cerkev za Slovence relativno moden pojem. Tako se zdi predvsem, če slovensko sklicevanje na boga in cerkev primerjamo s tistim dogajanjem, ki pretresa Evropo od francoske revolucije naprej, in še posebej s tistim dogajanjem, ki ga avstrijsko oziroma evropsko zgodovinarje imenuje »kulturni boj«.

Leta 1868 je tržaški deželni poslanec Ivan Nabergoj (1835–1902) na taboru v Šempasu izrekel naslednje besede:

»Dozdaj naše šole niso bile učilnice, ampak mučilnice. Mesto da bi se um bistril otrokom, vbijala se jim je nesrečna tuščina v glavo, tuščina, katera um in pamet meša prostemu kmetiču. To je zoper naravno postavo, greh zoper Boga. Jezik je dar božji in naprvi dar, ki ga uživa vsak človek. Bog nam je dal jezik slovenski, ki je prečudno lep, mil in bogat. Ker naš jezik še nima svoje pravice, zato se nam Slovencem velika škoda godi. Ako bi se v domačem jeziku poučevalo, bi se vednosti razširjale med nami in ker bi več vedeli, bi si povsod lažje pomagali« (J. Vošnjak, Spomini 1906).

Nabergojev govor je pač le simbolično opozorilo glede zaščite, ki jo slovensko narodno-osvobodilno gibanje išče v naročju religije oziroma cerkve. Od te simbolične točke (jezik = božji dar) se širijo pomenske zveze na prav široko področje; na področje medsebojnih vplivov med religijo in politiko, jezikom in kulturo, državo in umetnostjo, literaturo itn. Enačbo med jezikom in božjim darom je seveda treba razumeti kot »izpeljano« enačbo: v kontekstu nemškega centralizma, tj. v kontekstu avstrijske oziroma avstroogrske liberalne politike, ki stremi k moderni hegeljanski državi brez nacionalnih problemov.

»Kulturni boj« pomeni spor med cerkvijo in liberalno politiko, med cerkvijo in državo, tudi med vero in nevero. Leta 1855 je avstrijski cesar Franc Jožef podpisal konkordat s cerkvijo, v katerem sta cerkvi prepuščeni področje vzgoje mladine (nadzor nad šolskim sistemom) in poročna zakonodaja: zakonska zveza naj bi bila podrejena kanonskemu pravu; prav tako se je država obvezala, da bo bdela nad cerkvi in veri nevšečnimi knjigami. Samostanom je bilo prepuščeno, da živijo po svojih pravilih, škofje naj bi bili odgovorni le papežu itn.

Ko je bila Avstrija leta 1859 poražena v boju s Sardinijo, ki so jo podprli Francozi (temu dogodku sledi združitev Italije), so bili poraženi tudi absolutisti, med njimi Bach, ki je izvirni tvorec konkordata; začne se obdobje vse večje liberalizacije, torej vladavine nemških liberalcev. Ti so začeli boj zoper konkordat, komaj je bil dosežen. Kulturni boj je tudi drugo ime za »napad na konkordat«, ki doseže svoj vrhunec leta 1867 in se konča 1874, ko cesar podpiše zadnje »cerkvene zakone«.

Slovenci poznamo med kulturnimi bojevnikmi znamenito osebnost, grofa Auersperga, Prešernovega prijatelja, ki je v literaturi znan pod psevdonimom Anastasius Grün («Tri želje Anastazija Zelenca»). Ta je v gosposki zbornici konkordat označil kot »natisnjeno Canosso«. V času absolutizma in stroge cenzure Auersperg ni mogel tiskati svojih pesmi v Avstriji, ampak jih je v Nemčiji objavljaj Anastasius Grün.

Pri kulturnem boju gre za spor in spopad med državno oblastjo heglvskega oziroma Bismarckovega tipa in katoliški cerkvijo oziroma Vatikanom. Gre za spor med državo-cerkvenimi in narodno-cerkvenimi prizadevanji na eni in nadnacionalno, papežu zvesto cerkvijo na drugi strani; od sedemdesetih let naprej pa med cerkvi sovražnim laicismom in v razodetje verujočimi katoliki, tj. med vero in nevero.

Cerkev je bila naredila nekaj nepopularnih potez. S strani Svetega oficija je bil obsojen teolog Günther; Pij IX. je napisal znamenito pismo, ki je učinkovalo kot zavračanje vseh duhovnih sprememb in pozitivnih dogodkov v kulturni sferi; zaprl so luteranca Deublerja itn.

Odlomek iz knjige Dimitrija Rupla Besede božje in besede božanske, ki je pravkar izšla pri Cankarjevi založbi v Ljubljani. Naslov poglavja, iz katerega ponatiskujemo besedilo, je naslovljeno »Katolicizem in slovensko leposlovje«.

lepšo prihodnost. Po mnenju liberalcev naj bi imeli v Avstriji tri možnosti: slovansko obliko carizma, rimljansko obliko cezaropapizma in moderno nemško državo, kjer vlada svoboda misli.

Slovenskega raziskovalca s tem v zvezi seveda najbolj zanima vprašanje soglasja oz. izključevanja nacionalne svobode in svobode misli, individualne in kolektivne (nacionalne) svobode. Kaže, da so bili nemški liberalci nesposobni voditi mnogonacionalno politiko oz. upoštevati večnacionalno avstrijsko resničnost. Poleg klerikalnih Nemcev so jim glavna tarča bili Slovani. Ob tem se zastavlja še podvprašanje, kakšna je mogla v slovenskem taboru biti slovenska usmeritev, saj smo se po svojih državnih potencialih bistveno razlikovali tako od Hrvatov kot od Čehov in Poljakov (»zgodovinsko pravo«).

Leta 1862 je prišlo do pogajanj med Avstrijo in Rimom, ki je v liberalizmu videl revolucionarno prevratništvo (italijanski primer iz istega časa!), 1867. pa je prišlo do štirih temeljnih državnih zakonov, ki so potrjevali: svobodo vere in mišljenja in državno pristojnost za sodne in šolske zadeve. 1868. leta je stopil v veljavo zakon o meščanski zakonski zvezi (civilna pogodba), tako da je cerkvi preostal edino verouk v šolah – torej se je morala odovedati, vsaj formalno, splošnemu nadzoru v šolstvu. Drugo vprašanje je, kakšen je bil dejanski vpliv cerkvenih predstavnikov po šolah, denimo v provincih, kot so bile npr. Kranjska, Štajerska, Primorska... S tem v zvezi je seveda tudi vprašanje, kakšen pomen in vpliv je imel v teh narodnostno občutljivih deželah liberalizem. Kakšen je mogel sprito centralistične usmerjenosti avstrijskega oz. nemškega liberalizma biti spor med slovenskimi liberalci in slovenskimi klerikalci?

Prve pridobitve kulturnega boja, so torej jasno vidne že konec šestdesetih let, ko je konkordat z omenjenimi zakoni dobil prve luknje.

Kanceler Betust (1867) je bil npr. protestant in se je upiral federalizaciji Avstrije. Zelel si je maščevalni pohod zoper Pruse, da bi oslabil njihovo vodstvo v nemškem prostoru, si prizadeval za zvezo s cerkvi sovražno Italijo in Francijo... Toda Avstriji ni bila nevarna Nemčija, ampak je imela ozemeljske zahteve do nje prav Italija! Centralizem je vznemiril nacionalne skupine, nakar je prišlo še do vojne med Prusi in Francijo (1871), in Beust se je moral posloviti od ministrskega predsedništva.

Še prej pa je Vatikan napravil še eno napako, in sicer je 1870. pompozno razglasil nezmotljivost papeža: to je bil povod za popolno razveljavitev konkordata. Po njej je cerkev zagrozila s popolno ločitvijo cerkve in države, česar se je cesar vendarle zbal. Prišlo je do razveljavitve konkordata, vendar so bili zaustavljeni še radikalnejši liberalni predlogi (obvezna civilna poroka, ukinitve duhovniških šol, ukinitve jezuitske fakultete itn.). Konflikt se je zaustavil.

Avstrija je v katoliški cerkvi (med drugim tudi v Slovincih) videla ščit pred panslavistično politiko in poskušala do neke mere z njo sodelovati. To sodelovanje je bilo potrebno pri novi zunanje-politični pozornosti Avstrije na Petrograd in na Balkan.

Sploh so Avstrijci zelo nemodro ravnali s Slovani, ki so – tako pripoveduje P. Horwath *Der Kampf gegen die religiöse Tradition: Die Kulturkampfliteratur Österreichs, 1780 do 1918*) v kritičnih trenutkih stali monarhijski ob strani (Hrvat so to storili leta 1848, pa jih je dvor kljub temu podvrnil madžarskemu šovinizmu; Čehi so se uprli Prusom, vendar si niso priborili avtonomije...). Prva velika prilžnost za sožitje s Slovani je bila zapravljena zaradi absolutizma, druge (1868) pa

Marsikatero »shizofreno« potezo slovenskih narodnjakov oz. liberalcev oz. mladostvencev je mogoče razumeti šele po preiskavi kompleksnosti slovenskega političnega položaja. Tudi Levstikov več kot dvoumen odnos do Avstrije (pa do Rusov pa do Nemcev) je mogoče razumeti šele po ugotovitvi dvoumenosti in brezizhodnosti slovenskega položaja v Avstriji. Tako kot so si pri Levstiku politične ideje in vizije med seboj v protislovju, je protislovna tudi situacija.

Cerkev je v resnici postala zaveznik slovenskega nacionalnega gibanja in na svoj način vplivala tudi na slovensko leposlovje. Protislovje, o katerem govorimo, je protislovje med katolicizmom, ki ne dovoljuje svobodne misli (proste razvoja, literature, znanosti, družbenega napredka...) in liberalizmom, ki ne dovoljuje nacionalnega razvoja avtonomistične politike...

Cerkev je na priliko preganjala znanost, tisk, osamosvojitve posameznega subjekta; država (liberalna oblast) pa politično samostojnost, kolektivno samostojnost. Slovenci so imeli na voljo nekaj *vmesnega*, kar ni ne znanost ne politika... *literaturo!* Odtod slovenski kulturni sindrom!

Kako se je mogoče odločiti v situaciji »med« Cerkvijo in nemškim liberalizmom? Kako se je bilo mogoče vesti, denimo, mladostvencem, ki so imeli »zaveznika« kar na obeh straneh: ki jim je Cerkev čuvala nacionalno samobitnost, liberalna vlada pa stregla njihovim gospodarskim in konec koncev državljskim interesom? Bili so razpeti med dve »zaveznikosti«, pa tudi med dve sovražnosti. Cerkev je v Avstriji cenzor svobodne misli, nemški liberalizem pobornik politične centralizacije. Cerkev preganja znanost in npr. literaturo; država preganja politično samostojnost. Ostaja na voljo le hibridno (seveda tudi subverzivno) področje leposlovja, nekaj med znanostjo in politiko.

Slovenski kulturni boj poteka v znamenju literature, zato je pri Slovincih literatura sinonim za kulturo. Naša kultura oz. družbena zavest ne pozna niti prave politike (v smislu neodvisne organizacije ljudskih množic, samostojne produkcije blaga in idej...) in ne prave znanosti (pravi znanstveniki se selijo iz slovenskih dežel, delajo avstrijske, nemške kariere...). Devetnajsto stoletje poteka v znamenju Bleiweisa z rokodelskimi in kmečkimi *Novicami*, Erjavce se ukvarja s poljudno znanostjo... Naš (domači) domet so gimnazijski profesorji, pa še te nam centralna oblast prestavlja po svojem okusu (Suklje!), npr. v nemške dežele. Ko bi Slovenci imeli na hrbtu enega samega oblastnika in gospodarja, bi morda vozili bolje: z dvema, z *ideološko prisilo in nacionalnim pritiskom*, je bilo zelo hudo.

Vprašanje cenzure

V obdobju, o katerem je govor (druga polovica 19. stoletja), se družbeni in gospodarski problemi Avstrije (pa tudi drugih delov Evrope) »kristalizirajo« na področju »kulture« (zato ime »kulturni boj«), pri čemer moramo misliti predvsem na pojave na področjih:

1. tiskane besede,
2. javne cerkvene polemike (pridiga...),
3. javne parlamentarne ali siceršnje politične polemike (zborovanja...),
4. gledališča in »para-gledališke« dejavnosti (čitalnice...).

Predmet »kulturnega boja« je vprašanje:

1. verske, teološke usmeritve,
2. ideološke, ideološko-estetske usmeritve,
3. jezikovno-nacionalne usmeritve.

Gre za to, kaj ljudje mislijo, ali naj bi mislili (in seveda za to, kako naj bi se organizirali) v zvezi z različnimi vidiki posamične in kolektivne avtonomije oziroma samoodločbe – kar je seveda v neposredni zvezi z vdomom množic v gospodarsko in družbeno življenje (marčna revolucija 1848). Na programu so premisleki in reforme na področju t.i. človeških pravic (svoboda veroizpovedi in mišljenja) in družbenih avtoritet, suverenosti, lojalnosti... Nenadoma so se podrli stari okviri tovrstnih usmeritev (cerkveno-fevdalne avtoritete).

Do neke vrste »kulturnega boja« oziroma

račanje vseh duhovnih sprememb in pozitivnih dogodkov v kulturni sferi; zaprli so luteranca Deublerja itn.

Pod liberalno stranko razumemo birokracijo, veliko posestvo, dobro stoječe vlemeščane in pretežno judovsko denarno aristokracijo. Recimo, da gre za birokratsko-kapitalistično manjšino, ki ji je uspelo priti na oblast s pomočjo prebrisanege volilnega sistema. Za visokošolce tistega časa je sploh znano, da so bili »kulturnobojni«, kar so tolmačili kot »prusko okužbo«. V vrstah konservativnih in cerkvenih sil je bilo konservativno plemstvo – poleg kmetov, malomeščanstva in Slovanov.

To je čas vzpona tiskane besede in časopisa. Ker je bilo vse bolj pod vplivom prostozidarske in liberalne miselnosti, je upalo pomnožiti svoje privržence z nizkimi napadi zoper jezuite in npr. zoper samostane, ki so si spet (po Jožefu II.) pridobili privilegije in veliko bogstvo. Ko je bila 1863. zažgana jezuitska cerkev v Santiagu de Chile, je primer izkoristil avstrijski tisk. Lahko govorimo o izbruhu satiričnih in šaljivih listov (po katerih se je kasneje zgledoval Fran Levstik s svojim Pavliho), ki so krščanstvo in posebej katolicizem začeli prikazovati kot »zastarelo hipotezo«. Kristusa so imenovali judovskega proletarca, devico Marijo cirkusantko (»Theaterkönigin«), papež jim je bil »smešen«, Rim je bil »galvanizirano truplo«, duhovniki so bili »duševni reveži«, kretetni, zeloti in raznorodni evnuhi. Šalili so se z dovčerašnjimi tabuji, pri čemer se niso zaustavili niti pred željo, naj bi bil Kristus umrl pri betlehemskelem pokolu otrok. Avstrijo je začela preplavljati načrtna propaganda v smeri svobodomiselstva.

Seveda je cerkev reagirala po svoje, in sicer klerikalno. Versko izročilo je postalo sredstvo političnega boja in sestavina strankarskih gesel. Cerkveno se začne ize- načevati s klerikalnim.

V klerikalnem taboru nastajajo protijudovska gesla, ki jih je kasneje izkoristil fašizem. (Res je sicer, da so bili zahodnoevropski Judje večkrat načelno protikršćanski.) Judje so imeli važno besedo pri tisku, tako da so bile fronte zelo razvidne. (Leta 1880 je npr. neki švicarski duhovnik, ki je bil na obisku na dunajskem dvoru, prerokoval, da bo čez petdeset let Štefanova cerkev sinagoga!) Slo je seveda tudi za to, da so liberalci v boju zoper konkordat Judom obljubljali popolno enakopravnost s katoliki.

Klerikalci so občasno v parlamentu slepo zahtevali ponovno postavitev policijske cerkve (»ecclesia militans«), liberalci pa so jim odgovarjali, da cerkev pod vodstvom jezuitskih generalov pobija vse, kar vodi v

Cehi so se uprli Prusom, vendar si niso priborili avtonomije (...). Prva velika priložnost za sožitje s Slovani je bila zavržena zaradi absolutizma, druga (1868) pa, ko je cesar privolil v dualizem. Potem so Madžari trdili, da bi pogodba s Čehi pomenila oslabeitev monarhije.

Kar zadeva Slované, so bili – kot smo že rekli – državnoopravno različno usmerjeni. Čehi in Poljaki so se na primer bojevali za zgodovinske pravice, Slovenci pa za naravne pravice (pri čemer so se sklicevali na svoj jezik, na kulturno delo in ... kot smo videli zgoraj, na boga). Liberalci so menili, da je edino državotvorna skupina v Avstriji nemška, in so – s pomočjo kulture in svobodomiselnih reform – skušali ustvariti »državni narod«, nacijo, kot jo poznajo druge evropske dežele (Francozi, Angleži). Njihovo vodilo je bilo: nemška kultura naj bi Slované germanizirala in omogočila njihovo vključitev v skupno Nemčijo, ne da bi prišlo do razpada države. Anastasius Grün je npr. trdil: Če postavimo namesto izobrazbe in svobode v prvo vrsto nacionalno načelo, ne bo združevalo in krepilo, ampak bo slabilo in razbijalo!

Za kulturno-bojno literaturo (tj. lep-slojve) v Avstriji so značilni: tendenčnost, protiklerikalizem in cerkvi sovražen liberalizem.

V liberalni percepciji (kot bomo videli, pa tudi sicer) se je cerkev povezala z *nacionalizmom*. Avstrijski pisatelj iz Štajerske, Rudolf Hans Bartsch, ki je bil po poreklu Slovenec, je npr. leta 1908 izdal roman z naslovom Dvanajst iz Štajerske (Zwölf aus der Steiermark), ki je že po treh tednih po izidu dosegel naklado 15.000 izvodov, in v katerem so kot gosposko in zatiralsko ljudstvo prikazani – Slovenci. Roman opisuje neko slovensko cerkev, na kateri je bilo napisano: »Nemcem in psom vstopi prepovedan.« Duhovniki naj bi – po Bartschevi literarni verziji – ščuvali ženske, naj nemškim soprogom odrečejo zakonske pravice, na pogrebu nekega velenemca pa kaplan Raicl moli očenas v slovenščini. Zaradi Slovencev naj bi bil Bartsch prestopil v protestantizem.

Nemški liberalni pisatelji so v svojih romanih ilustrirali tezo, da je katolicizem oslabil nacionalno substanco nemštva v Avstriji. Podobno tezo je kasneje v *Mein Kampf* razvijal Adolf Hitler.

Po vsem povedanem sodè Slovenci niso imeli možnosti, da bi postali pravi liberalci. Če so bili liberalno usmerjeni, so morali slej ko prej obveljati kot izdajalci naroda, ali pa so to v resnici postali (Dežman). Kaže, da so narodnoobrambni razlogi naravnost narekovali *paktiranje* s klerikalci.

lojalnosti ... Nenadoma so se podirli stari okvirji tovrstnih usmeritev (cerkveno-fevdalne avtoritete).

Do neke vrste »kulturnega boja« oziroma do njegove revolucionarne radikalizacije je prihajalo tudi v socialističnih revolucijah (SZ, Kitajska, Kuba, Jugoslavija ...), zato si kaže dobro ogledati temeljne prvine tega pojava, ki je v mnogočem model.

Dober primer za našo preiskavo »kulturnega boja« je cenzura. Kaj sploh je cenzura? (Odlično delo, ki odgovarja na to vprašanje je glede na avstrijski kontekst, je disertacija Isabel Weyrich, *Die Zensur als Mittel der Unterdrückung von liberalen Bestrebungen im Österreichischen Vormärz 1830–1848, Wien 1975.*)

Glej tudi Julius Marx, *Die Österreichische Zensur im Vormärz*, Österreich. Archiv, Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1959.

»Cenzura« pomeni kontrolo, pregled, do kazovanje. V rimskem cesarstvu so cenzorji ocenjevali državljane glede na njihovo premoženje; na ta način so določali davčno obveznost, vojaško obveznost in državljanske pravice. Z njo se je varovala in »dvigala« politična morala.

V starem kanonskem pravu je cenzura pomenila cerkveno kaznovnalno pravico, če pride do prekrška glede na cerkvene dogme: v tem primeru je mogoče izreči prepoved, izobčenje ali suspenz. Poleg tega je obstajala cerkvena cenzura naukov, ki učijo krivo vero (Hus, Wycliffe).

V novejšem času je cenzura »državna pozornost glede objav v tisku ali v sliki, da bi se izključile nezaželene objave, in da bi prišlo do vpliva na objavljane v smislu potreb državne vodstva«. Gre za nadzor nad t. i. »duhovnim življenjem«. Odkar je bil iznajden tisk, je glavni predmet cenzure tiskana beseda v knjigah, pismih in časopisih: v najnovejšem času sodijo zraven še slike, radio in televizija pa tudi javni govori.

Metoda cenzuriranja je lahko različna: lahko gre za t. i. »predcenzuro«, ki je preventivna, ali za t. i. »pocenzuro«, ki je represivna. V primeru preventivne cenzure ne gre za »napad« na samo delo, ampak za prepoved njegovega razširjanja (torej ni finančnih posledic za založnika oziroma avtorja, kot v primeru represivne cenzure, prav tako naj ne bi bilo kazenskih sankcij ...).

Zgodovina cenzure je dolga. Knjige so zažigali na Kitajskem že 250 let pred našim štejetem in tudi v stari Grčiji. Posebno obliko cenzure priporoča že Platon v *Državi*.

Leta 1487 postavlja prvo cenzurno uredbo »bula« papeža Inocenca VIII.: po njej naj bi bili vsi tiskani spisi podvrženi cerkveni kontroli. Obstajajo še uredbe Alexandra VI. iz leta 1501 in Leona X. iz leta 1515. V času reformacije je katoliška cerkev svoj cenzurni sistem razvila do podrobnosti.

Cesar Karl V. je 1523. leta vplival na cerkveni cenzurni sistem, in sicer je s svojim odlokom zapovedal čistost katoliškega na-

uka, ki je bil seveda državna ideologija. V cerkveno cenzuro se začne – v Avstriji – torej polagoma vmešavati še država: cenzura se polagoma seli v pristojnost vladarja in države, kar pa se je definitivno posrečilo šele Mariji Tereziji.

Leta 1535 je Franc I. pri nedovoljeni tiskarski dejavnosti zagrozil s smrtno kaznijo: cenzura je postajala eden osrednjih represivnih mehanizmov in je bila vsekakor v ospredju političnega in pravnega zanimanja. Ker je prihajalo do naglega širjenja reformacijskih spisov, je Vatikan leta 1559 začel redno izdajati vsakbletni index librorum prohibitorum, ki je potem izhajal okrog 400 let.

Leta 1559 je cesar Ferdinand I. cenzuro prenesel na univerzo in na dunajskega škofa. Ker so na dvoru velik vpliv imeli jezuiti, je prišlo do razcveta klerikalne cenzure. Pri tem je treba vedeti, da se jezuitski red ni ukvarjal le s teologijo, ampak tudi s praktično politiko, in da sta dunajska univerza in jezuitski red združena. Ferdinand II. je nato ustanovil tudi posebne »inkvizicijske komisije«, ki so imele naloge preiskovati in preganjati protestantske spise. Za heretične tiske je verska policija priskrbela autodaféje. V 17. stoletju je začela naraščati politična opozicija, ki pa jo je jezuitska cenzura učinkovito zatirala.

Od avstrijske se je seveda precej razlikovala angleška situacija. Že leta 1644 je John

Milton v delu »Aeropagita« napovedal boj cenzuri, leta 1695 pa je bil na Angleškem že javno govor o odpravi cenzure.

V Avstriji je Karl VI. zrahljal cenzurno strogost in cenzuro deloma zaupal posvetnim uradnikom, ki so morali biti široko izobraženi; kasneje pa je do deklerikalizacije cenzure prišlo pod Marijo Terezijo. Seveda je še naprej veljala pozornost varovanju religije, le premoč jezuitov v dvorni cenzurni komisiji je bila zlomljena. Od 1760 naprej je bila cenzurna komisija čisto državna ustanova, ki pa so ji pripadali tudi duhovniki. Vendar omilitev ni bila takoj vidna: prepovedala je npr. Lessinga, Rousseauja in Macchiavellija. Zaradi razsvetljenjskih idej je v drugi tretjini 18. stoletja prihajalo med meščanstvom do vse bolj izrazite zavesti o verski svobodi in svobodi mišljenja. Tej razsvetljenjski miselnosti se je z novo cenzurno politiko odzval cesar Jožef II.

Z Jožefom II. se je v Avstriji postavila pod vprašaj sama institucija cenzure. Zaradi francoske revolucije in v strahu pred svobodo miselno okužbo je cesar Franc II. ukinil prejšnje stanje, odpravil jožefinizem na področju cenzure in poostril cenzurne zakone.

Absolutistična država se je s cenzuro bojevala za preprečevanje novih idej. 19. stoletje je čas boja za tisk oziroma časopise. V evropskih državah prihaja do vse glasnejših zahtev

po svobodi tiska kot temelju človeških svoboščin. Predhodnica kasnejših liberalnih intervencij na tem področju je peticija münchenskih knjigotrčev za osvoboditev od nepotrebnih cenzurnih »mučilnih posegov« iz konca 40. let.

Pod Francem II. in Metternichom je cenzurni sistem doživel nov razcvet. V cenzuri je Metternich videl sredstvo za preprečevanje »idej, ki motijo državni mir, njene interese in njeno dobro ureditev«. Vendar je liberalna miselnost v Avstriji pod vplivom francoske julijske revolucije 1830. vseeno prodrila. Kljub cenzuri in zoper njo se je razvila t. i. *politična lirika*, poleg nje pa opozicionalno pisanje vseh vrst. Sredina devetnajstega stoletja je dala model literature kot maskirane politike, ki velja (z modifikacijami) pri Slovencih od Prešerna do Cankarja pa še kasneje. Opozoritni pa velja, da literatura kot maskirana politika še ni vsa vsebina tistega slovenskega pojava, ki ga imenujemo »slovenski kulturni sindrom«, in da, denimo, mladoslovenskega gibanja ni mogoče odpraviti z zamahom, da so podobne reči počeli tudi mladi Čehi, mladi Nemci itn. Slovenski kulturni sindrom označuje ravno pomanjkanje političnih vsebin oziroma njihovo tako svojevrstno sublimacijo, da *ne moremo govoriti o politični liriki ali politični literaturi, čeprav lahko govorimo o literaturi kot maskirani politiki*. V slovenskih razmerah je literatura tako re-

koč namesto politike; čeprav bi bilo seveda treba navesti vsaj nekaj različic oziroma pojavnih oblik tega splošnega »načela«. Priložnosti, ki so jih imeli za oblikovanje nacionalne in politične zavesti ne-avstrijski Nemci, so vse kaj drugega kot tiste, ki so jih imeli Slovenci. Celot mladočehi so imeli – v primerjavi z nami – bistveno drugačne pogoje.

Metternichova vlada je doživela odpor inteligence, liberalno opozicijo: ker se je spričo rahljanja družbenih struktur še bolj zatekla k orodju cenzure. Cenzura je postala sinonim za oviro duhovne, državljanske in politične svobode, bila je »poneumljanje škodljivega in uničujočega despotizma«.

Najvišja cenzurna instanca je bila pred letom 1848 (od 1801 naprej) organizirana v sklopu policijskega ministrstva (*Polizei und Zensurhofstelle*), ki ga je od 1815. do 1848. vodil grof Sedlitzky. Tej vrhovni cenzuri so bile podrejene druge. V provincah oziroma deželah so bili t. i. »revizijski uradi«, združeni z deželnim vodstvom. Na Dunaju je deloval dunajski centralni revizijski urad *Wiener Zentralrevisionsamt*), kjer so rokopise (v dveh izvodih) dajali v branje po dveh cenzorjema. Po pregledu je rokopis moral na dvorno policijsko instanco, ki je odobrila ali zavrnila cenzuro, nakar je rokopis romal nazaj na nižjo raven, kjer so ga prejeli zainteresirani predlagatelji.